

работы со славянской старопечатной книгой в чешских книгохранилищах.

ЕВГЕНИЙ НЕМИРОВСКИЙ

INTERPRETATION OF THE BIBLE. INTERPRETACIJA SVETEGA PISMA. *International Symposium on the Interpretation of the Bible on the Occasion of the Publication of the New Slovenian Translation of the Bible. Mednarodni simpozij o interpretaciji Svetega pisma*. Urednik: JOŽE KRAŠOVEC. Slovenska akademija znanosti in umetnosti – Sheffield Academic Press, Ljubljana-Sheffield 1998, str. 1909.

U Ljubljani je od 17.-20. rujna 1996. godine bio održan međunarodni simpozij o interpretaciji Svetoga pisma, koji su organizirali Slovenska akademija znanosti i umjetnosti, Sveučilište u Ljubljani i Sveučilište u Mariboru. Ovaj velik znanstveni skup pod visokim pokroviteljstvom predsjednika Vlade Republike Slovenije Janeza Drnovšeka, predsjednika Slovenske biskupske konferencije Alojzija Šušlara i predsjednika SANU France Bernika bio je posvećen izdanju novoga slovenskoga prijevoda *Biblije*. Tom je prigodom otvorena i izložba "Biblija u Sloveniji". Simpozij je okupio znanstvenike, istaknute bibliciste i književne povjesničare iz cijeloga svijeta. Referati sudionika tiskani u obimnom zborniku predstavljaju široki raspon tema koje na visokoj stručnoj razini pokazuju stupanj istraženosti suvremenoga proučavanja interpretacije *Biblije*.

Prilozi, njih 82, svrstani su u zborniku u tri podjednako velike tematske skupine: *I. Stari prijevodi i hermeneutika Svetoga Pisma*, *II. Slavenski i ostali prijevodi Biblije* i *III. Interpretacija Biblije u različitim područjima*. U dodatku knjige pretiskani su iz publikacije *Scriptures of the World* (1996), koju izdaje United Bible Societies, popisi svih do sada tiskanih *Biblija*, i to najprije abecednim redom jezika-prijevoda, zatim prema godini izdanja, te naposljetku po zemljama i kontinentima. Slijedi adresar sudionika i kazalo osobnih imena. Većina je članaka napisana na engleskom jeziku, a ima ih i na njemačkom i francuskom jeziku. Svi su tekstovi opremljeni apstraktima i dvojezičnim sažecima.

Uzimajući u obzir tematiku našega časopisa predstaviti ćemo one priloge koji se u prvom redu bave hrvatskom i slavenskom biblijskom problematikom.

Opsežan prilog F. J. THOMSONA *The Slavonic Translation of the Old Testament* (str. 605-920), kao što sam autor napominje, prvi je pokušaj sinteze

na jednom neslavenskom jeziku rezultata istraživanja slavenskih starozavjetnih prijevoda od najstarijega vremena do danas.

Nakon kratkoga opisa povijesti "slavenskih biblijskih studija", u kojemu se ističe da je zanimanje zapadnih znanstvenika za slavenske starine započelo već u 16. stoljeću, a da je temelje slavenskim biblijskim istraživanjima postavio početkom 19. stoljeća "otac slavenske filologije" Josef Dobrovský, slijedi prikaz prevođenja cjelovite *Biblije* u Slavena, a zatim opis prijevoda svake starozavjetne knjige posebno.

Na početku pregleda slavenske *Biblije* spominju se kao spekulativne predćirilometodske teorije, ona prema kojoj je Jeronim izumio glagoljicu i preveo *Bibliju* na staroslavenski, te teorija tzv. "ruskoga prijevoda". Prijevod *Biblije* braće sv. Ćirila i Metodija iz 9. st. prikazan je detaljno i istaknuto je da ćirilometodska znanost ni danas ne može posve sigurno odgovoriti jesu li sačuvani tekstovi originalni ili revidirani. Iako su postojali mnogi istočnoslavenski i južnoslavenski zbornici biblijskih knjiga, prva je kompletna slavenska *Biblija* tek *Genadijeva Biblija* iz 1499. godine. Nastala je u krugu učenih ljudi okupljenih oko novgorodskoga arhiepiskopa Genadija i u njezinu je prevođenju s *Vulgate* sudjelovao i hrvatski (?) dominikanac Benjamin. Bila je temelj svim kasnijim revizijama. Po njezinu je uzoru nastala i *Ostroška Biblija* iz 1581., *editio princeps* slavenske *Biblije*. Iako se u reviziji primjećuju mnoge nedosljednosti, F. J. Thomson ističe da su rutenski redaktori ipak ispunili svoj cilj "of producing a Bible for all Orthodox Slavs and its publication is a milestone in the cultural and religious history of the Slavs". Tzv. "moskovska" *Biblija* iz 1663. godine bila je novo izdanje *Ostroške Biblije*. Ona je prva među tiskanim *Biblijama* imala *imprimatur* crkvenih autoriteta i njezin je tekst vrijedio kao službeni sljedećih osamdeset i pet godina. Najznačajnije pak ruskocrkvenoslavensko izdanje, koje je kasnije bilo u upotrebi kod većine pravoslavnih Južnih Slavena, kao i kod grkokatolika, bila je tzv. *Elizabetina Biblija*. Njezinu je pripremu predložio još 1706. car Petar Veliki, ali je uz mnoge prekide završena tek 1751. godine. Jezično i tekstološki revidirana je prema *Septuaginti* i staroslavenskim biblijskim tekstovima iz razdoblja od 9. do 18. stoljeća. Istraživanja i poboljšanja biblijskih izdanja nastavljaju se i dalje, a vrlo je značajno da je Komisija za kritičko izdavanje slavenskih *Biblija*, koja je rad prekinula u vrijeme boljševizma u Rusiji, opet obnovljena 1990. godine. Autor se kritički osvrnuo i na izdanje tzv. *Metodijeve Biblije*, koje od 1993. priprema i izdaje Otto Kronsteiner u Institutu za slavenske studije na Sveučilištu u Salzburgu.

Nakon cjelovitih slavenskih *Biblija* vrlo je opširno opisana svaka slavenska starozavjetna knjiga posebno, predstavljeni su njezina tekstualna povijest i stupanj istraženosti. F. J. Thomson to je učinio u namjeri da i neslavenski bibličari uvide "what the Slavonic text has to offer them in their fields of study", kao i da svi zainteresirani za kulturnu i religioznu povijest Slavena dobiju "a balanced picture of the text of Holy Scripture in Slavonic." Možemo reći da je u tome doista i uspio, osobito jer je opsežnu studiju popratio velikim brojem bilješki i iscrpnom bibliografijom.

Starozavjetnu problematiku obrađuje i članak C. M. MACROBERT *The Textual Tradition of the Church Slavonic Psalter up to the Fifteenth Century* (str. 921-942). Autorica temelji svoj rad na usporedbi pedeset rukopisa staroslavenskoga *Psaltira* iz razdoblja od 11. do 15. stoljeća. Iako se ovakvo tekstološko istraživanje susreće s određenim teškoćama, kao što su mali broj sačuvanih rukopisa starijih od 14. stoljeća, manjak informacija o vremenu, mjestu i okolnostima nastanka rukopisa, ipak je C. M. MacRobert prikazala svoje rezultate u vrlo preglednoj i detaljnoj *stemma codicum*: staroslavenski je tekst *Psaltira* ćirilometodski prijevod, ali njegovi najraniji rukopisi potječu tek iz 11. stoljeća i među njima su uočljive najmanje tri redakcije teksta. Kasnija revizija, koja je zahvatila svetopisamske i liturgijske prijevode u 14. stoljeću, producirala je još dvije (a možda i tri) nove južnoslavenske redakcije, dok su redakcije u istočnoslavenskim tekstovima nešto manje sistematične. Varijante u redakcijama temelje se na varijantama u grčkoj tekstulnoj tradiciji ili na razlikama u prevođenju grčkoga teksta. Karakteristične grčke varijante evidentne u navedenim staroslavenskim redakcijama *Psaltira* u članku su pregledno tabelarno prikazane.

Slijedi rad Ch. HANNICKA *Die Rekonstruktion der altslavischen Evangelien bei Josef Vajs und ihre vermeintlichen griechischen Vorlagen* (str. 943-958). Josip Vajs, jedan od najznačajnijih istraživača staroslavenskih biblijskih tekstova, prvi je i jedini do danas pružio rekonstrukciju pretpostavljenih grčkih predložaka prvoga staroslavenskoga prijevoda *Evangelja*. Nastavljajući i precizirajući Dobrovškoga, Vajs je pretpostavio da bi tzv. "zapadna" verzija bizantske koinē mogla biti predložak arhetipu staroslavenskoga evangelja. Vajs se pritom služio Sodenovom klasifikacijom grčkih novozavjetnih rukopisa, koja je danas zastarjela i neprecizna. Novija tekstološka istraživanja grčkoga *Novoga zavjeta* pokazuju da su potrebni nužni ispravci u nekim Vajsovim zaključcima.

Članak H. R. COOPERA, Jr. *The Origins of the Church Slavonic Version of the Bible: An Alternative Hypothesis* (str. 959-972) na nov način raspravlja o počecima staroslavenske *Biblije*. Suprotno tradicionalnomu mišljenju o tome da prvi staroslavenski biblijski prijevod potječe od solunske braće Ćirila i Metodija, autor pretpostavlja da Sveta braća nisu prevela, nego preuzela već postojeći staroslavenski prijevod. To najvjerojatnije nije bila cjelovita *Biblija*, kako je zapisano u *Vita Methodii* (gdje u 15. glavi stoji da je Metodije preveo sve knjige Svetoga pisma, osim *Makabejskih knjiga*), već prijevod *Psalama* i *Evandjelja*, a možda i *Djela apostolskih* i *Poslanica*. Potpuna *Biblija* nastala je kasnije, zaključuje Cooper, vjerojatno u Bugarskoj i njezin je nastanak zbog ugleda bio pripisan Ćirilu i Metodiju.

Teoriji prevođenja posvećen je članak E. SURKOVE *The Theological, Philosophical and Linguistic Background of Constantine the Philosopher's Translating Conception* (str. 975-984). Na temelju dvaju slavenskih tekstualnih korpusa, *Poslanica Pavla Apostola* i areopagitike (bizantskih spisa iz druge polovice 5. st.) autorica razlaže filozofiju jezika Konstantina Filozofa. Napominje, da je, kao i druge medijevalne lingvističke teorije, i slavenska teorija prevođenja determinirana kršćanskom ontologijom. Vođen idejama kršćanskoga neoplatonizma Konstantin Filozof pokušao je uspostaviti dijalektiku međusobnoga djelovanja označitelja i označenoga te je uvidio da među njima nema prirodne povezanosti. Naime, ne postoje "forms with fixed sacramental senses" niti "correct" i "wrong" riječi, već je svaka nova riječ, svaki novi jezik nova aktualizacija Nepromjenjivoga Boga. A smisao značenja je kognitivno svojstvo ugrađeno u jezik.

I rad A. KOZHYNAVE *On a Biblical Quotation in an Old Slavic Text* (str. 1005-1012) problematizira prevođenje. Autorica analizira prijevod stiha Mt 18, 11: ἦλθεν γὰρ ὁ υἱὸς ἀνθρώπου σῶσαι τὸ ἀπολωλὸς u staroslavenskom prijevodu u *Marijinskom* i *Zografskom evandjelju*, *Suprasaljskom zborniku*, kao i u kasnijim slavenskim tekstovima (homilije Klimenta Ohridskoga i Ćirila iz Turova, poljski prijevod *Evandjelja* S. Budnoga, ruski prijevod *Evandjelja*). Zaključuje da varijantnost u prevođenju ovoga kasnije interpoliranoga biblijskog citata može pripomoći pri dataciji originala prvoga slavenskoga prijevoda, kao i pri traženju originala *Suprasaljskoga zbornika*. Naposlijetku, autorica naziva modifikacije u prijevodu i "drugim čitanjem".

Hrvatskoglagoljskim biblijskim tekstovima posvećena su dva rada.

A. ZARADIJA-KIŠ u članku *Particularités des traductions de l' Ancien Testament dans le glagolisme croate (Job 38-39)* (str. 1015-1029) obrađuje

dio teksta iz *Knjige o Jobu*, koji je sačuvan u samo dva hrvatskoglagoljska brevijara, *Vatikanskom petom* (netočno je navedeno da potječe iz 15., a ne iz 14. stoljeća) i *Moskovskom brevijaru* iz 15. st. Na temelju leksičke građe podijeljene u tri grupe, astronomija, ontologija i fauna, autorica ističe autohtoni karakter hrvatskoglagoljskoga biblijskoga prijevoda. Glagoljski je tekst kritički obrađen i transliteriran u latinicu.

A. NAZOR u radu *The Bible in Croato-Glagolitic Liturgical Books* (str. 1031-1037) pruža sumaran prikaz dosadašnjega istraživanja hrvatskoglagoljske *Biblije*. Istraživanja se hrvatskoglagoljske *Biblije* temelje na biblijskim odlomcima, pa čak i čitavim biblijskim knjigama, koje se čitaju u liturgijskim knjigama. Prema J. Vajsu, "koji je najviše učinio u ovome području", u hrvatskoglagoljskim brevijarima i misalima prevedena je gotovo polovica *Biblije* (600 od ukupno 1320 glava). Većinom su to tradirani prijevodi s grčkoga (oko 380 glava), ali postoje i hrvatskoglagoljski prijevodi napravljeni prema latinskom predlošku. Kako cjelovito hrvatskoglagoljsko Sveto pismo nije sačuvano, a na njegovo postojanje upućuju samo arhivski podaci, proučavanje i objavljivanje hrvatskoglagoljskih biblijskih tekstova omogućuje rekonstrukciju hrvatskoglagoljske *Biblije*.

Hrvatskoglagoljske biblijske teme nadopunjuje članak A. REBIĆA *Die Übersetzung der Bibel ins Kroatische: Eine kurze Übersicht* (str. 1131-1145). Vrlo informativan povijesni pregled svih hrvatskih prijevoda *Biblije* započinje *Radonovom Biblijom*, srednjovjekovnim biblijskim kodeksima i hrvatskoglagoljskim prijevodima. Daljnji je tekst podijeljen kronološki u nekoliko cjelina: a) biblijski prijevodi u lekcionarima, b) biblijski prijevodi u brevijarima i biblijske parafraze, c) hrvatski biblijski prijevodi koji su ostali u rukopisu, d) hrvatski protestantski biblijski prijevodi i d) tiskani cjeloviti hrvatski prijevodi *Biblije*.

Potrebno je istaknuti, da su u ovome zborniku preglednim člancima predstavljani i drugi biblijski prijevodi, npr. slovenski (J. KRAŠOVEC, *Slovenian Translations of the Bible*, str. 1039-1074), makedonski (V. STOJČEVSKA-ANTIĆ, *La Bible en Macédoine*, str. 1147-1165), češki (J. PEČÍRKOVÁ, *Czech Translations of the Bible*, str. 1167-1200), poljski (B. WODECKI, *Polish Translations of the Bible*, str. 1201-1233), lužičkosrpski (M. G. SALOWSKI, *Bibelübersetzungen ins Lausitzer Sorbische*, str. 1235-1242), mađarski (G. BENYIK, *Ein Beitrag zur Geschichte der ungarischen Bibelübersetzungen*, str. 1243-1274), nordijski prijevodi (M. SÆBØ, *Übersicht über nordische Bibelübersetzungen: In Auswahl*, str. 1277-1283; M. SÆBØ,

Die neue norwegische Bibelübersetzung – Probleme und Erfahrungen, str. 1285-1295), tunguško-mandžurski (A. STOLYAROV, *Translation of the Bible into Tungus-Manchu Languages*, str. 1297-1303).

Izdvojit ćemo i nekoliko članaka, koji su bliski slavističkoj tematici, a posvećeni su različitim aspektima interpretacije *Biblije*. Članak M. HOHNJECA, *Matthias Flacius Illyricus, Father and Creator of Modern Biblical Hermeneutics (1520-1575)*, (str. 1467-1477) predstavlja Vlačićevo protestantsko shvaćanje *Biblije*. M. Vlačić Ilirik u mnogim se svojim radovima bavio egzegezom *Svetoga pisma*, ali su iz toga područja najznačajnija i najopsežnija dva njegova djela, *Clavis scripturae sacrae* i *Glossa compendiariorum Novi Testamenti*. Vođen principima Lutherove teologije *sola fide, sola Scriptura, sola gratia* Vlačić Ilirik u svojim je djelima razvio biblijsku hermeneutiku i ujedno se potvrdio kao tvorac protestantske hermeneutike.

Slavenskom biblijskom problematikom bavi se i članak M. GARZANITI *Von der biblischen Exegese zur Entdeckung der Stämme der slawischen Kultur: Studien zum slawischen Evangelium vom J. Dobrovsky bis P. J. Šafarik* (str. 1479-1497). Autor u kratkom prikazu istraživanja prvoga slavenskoga prijevoda evanđelja do polovice 19. stoljeća želi istaknuti uvjete u kojima je nastala i pravce u koje se razvila slavenska biblijska znanost i uopće moderna slavistika. U okviru novozavjetne filološke kritike 18. stoljeća J. Dobrovský je istraživao slavenski prijevod otkrivajući različite redakcije, tražeći grčke verzije i baveći se problemima prepisivanja, tekstualnih varijanti te odnosom crkveno-slavenskoga i modernih slavenskih prijevoda *Biblije*. U prvoj pak polovici 19. st. u kontekstu europske romantike težište se znanstvenoga biblijskoga istraživanja pomaklo s područja "svete filologije" prema proučavanju postanka jezika i kulture slavenskih naroda. Iako su pojedini istaknuti slavisti toga vremena, primjerice J. Kopitar i P. J. Šafarik, istraživali rukopisnu tradiciju slavenskih evanđelja u kontekstu različitih pisama, liturgija, konfesija, ipak je većina njihova znanstvenoga interesa bila usmjerena na porijeklo rukopisa, kao i na ulogu koju su slavenski narodi imali u počecima slavenske pismenosti. Takav je znanstveni interes doživio svoj vrhunac u 20. st. Na koncu, autor zaključuje da je danas opet oživljeno zanimanje za tekstualnu rekonstrukciju *Svetoga pisma*, koje će možda uspjeti riješiti bitna pitanja prvoga slavenskoga prijevoda *Biblije* i time osigurati u okviru grčke i latinske biblijske predaje dostojno mjesto slavenskoj biblijskoj tradiciji.

Hrvatskoj biblijskoj predaji posvećen je članak S. BOTICE *Die Bibel und die kroatische Kulturtradition* (str. 1701-1713). U cjelokupnome korpusu

hrvatske usmene književnosti koja je zapisivana od 15. st. do danas autor je izdvojio dva temeljna poticaja koja su oblikovala hrvatsku kulturnu predaju. To su autohtoni narodni život Hrvata i *Sveto pismo*. Usporedba hrvatske narodne predaje i biblijskih tekstova upućuje da je ishodišno mjesto hrvatske tradicijske kulture u *Bibliji*. Autor misli da je bitan i plodonosan utjecaj *Svetoga pisma* kako na hrvatsku narodnu epsku i lirsku književnost, tako i na govorničke oblike i poslovice.

U predstavljanju ovoga zbornika ograničili smo se na uži izbor onih tema koje su u prvom redu zanimljive paleoslavistima i kroatistima. Sigurno je da će svatko tko posegne za ovom opsežnom i nadasve poticajnom knjigom naći i neke druge priloge koji ulaze u fokus njegova interesa i znanstvenoga istraživanja. Mnogo raznovrsnih biblijskih tema i područja, kao i znanstvena opremljenost priloga, čine ovaj zbornik radova doista nezaobilaznim priručnikom za istraživače *Biblije*, biblijske filologe, biblijske književne povjesničare, biblijske arheologe i dr., i sve koje zanima biblijska problematika.

VESNA BADURINA-STIPČEVIĆ

РУМЯНА ЗЛАТАНОВА, *Книга на дванадесетте пророци с тълкования. Том I. Старобългарският превод на Стария Завет*. Ред. Светлина НИКОЛОВА, БАН София 1998, 612 стр.

Ćirilometodski centar Bugarske akademije znanosti iznosi pred znanstvenu javnost prve rezultate vrlo značajna znanstvenoga projekta kojemu je cilj istraživanje i postupno objavljivanje nebogoslužbenih starozavjetnih tekstova. Ovo je istraživanje predmetom rada Bugarske biblijske komisije, osnovane 1989. godine u okviru Slavenske biblijske komisije pri Međunarodnom komitetu slavista (MKS). Na istraživanju pojedinih biblijskih knjiga rade S. Nikolova, T. Mostrova, L. Taseva, M. Jovčeva, T. Popova, K. Kostova, R. Zlatanova.

S obzirom na to da se radi o prvoj knjizi iz planiranoga niza, popraćena je opširnim uvodom pod naslovom *Въведение: Проблемът за издаването на небогослужебните български средновековни текстове на Стария Завет (IX-XXXVII)*, u kojem glavna urednica serije i rukovoditeljica cijeloga projekta, Sv. Nikolova, izlaže koncepciju i ciljeve projekta, definira predmet istraživanja i daje popis izvora. Respektirajući stanje rukopisne tradicije, istraživaње neće obuhvatiti sve starozavjetne knjige, nego samo one potvrđene izvornim materijalima u prijepisima različitoga podrijetla. U prvoj će fazi u